

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ OSMANLI MAHALLÎ FUARCILIĞI BAĞLAMINDA 1906 BURSA SERGİSİ

1906 BURSA EXHIBITION IN THE CONTEXT OF OTTOMAN LOCAL FAIRS IN
SULTAN ABDULHAMIT II PERIOD

Hakan ASAN*

Öz

İktisadi hedefleri bulunan mahallî sergiler, yerli üretimin ön plana çıkarılması ve ithalata bağımlılığın azaltılması gibi temel amaçlar doğrultusunda düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra dönemin sosyal yaşamı ve ekonomik ihtiyacına göre şekillenen gelişmelerin bir sonucudur. Söz konusu mahallî sergiler ile yerli sanayi ürünleri, sınaat mamulleri, ziraat mahsulleri ile hayvan türleri teşhir edilmiş ve bunların satışı gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamit döneminde düzenlenmeye başlayan mahallî sergiler 20. yüzyılın ilk yıllarındaki ekonomik hedefleri göstermekte ve muhtelif sektörlerde ulaşılan gelişmeleri yansıtmaktadır. Özelde serginin düzenlendiği vilayetin genelde ise Osmanlı Devleti'nin ekonomik performansı, üretim kapasitesi ve zenginliği ortaya koyulmaktadır. Ayrıca iktisadi alanda karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik katkı sağlaması da beklenmektedir. Bu sergiler belirli bir alanda ihtisaslaşmaktan ziyade genel bir sergi özelliği taşımış ve yerli mahsul ile mamulatin temsilini sağlamıştır. Çalışmada II. Abdülhamit döneminde ve muhtelif vilayetlerin merkezlerinde düzenlenen mahallî sergiler konusunda genel bir değerlendirme yapılmış ve 1906 Bursa Mahsulat ve Mamulat Sergisi de derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin o dönem içerisinde tutmuş olduğu ve bugün Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler ile dönemin basın hayatı ve salnameler üzerinden süreç izlenmiştir. Bununla birlikte söz konusu dönemde ve sonraki dönemlerde kaleme alınmış eserlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, sergi, Bursa, ziraat, sanayi

Abstract

Local exhibitions with economic concerns are organized in line with basic objectives such as highlighting domestic production and reducing dependency on imports. In addition, it is a result of the developments shaped by the social life and economic needs of the period. Industrial products and outputs, agricultural goods and animal species are exhibited and sold in these local exhibitions. The local exhibitions, which started to be organized during the reign of Abdulhamit II, reflect the economic goals of the first years of the twentieth century and the developments achieved in various sectors. They revealed the economic performance, production capacity and wealth of the province where the exhibition is held in particular and the Ottoman Empire in general. They were also expected to contribute to the solution of the problems encountered in the economic field. They featured a general exhibition rather than a specialization in a particular field and provided the representation of domestic crops and products. This study makes a general

* Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Diyarbakır / Türkiye, hakan.asan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8911-5247

evaluation about the local exhibitions organized during the reign of Abdulhamid II and in the centres of various provinces. Then it deals with the 1906 Bursa Crops and Products Exhibition in depth. The process of creating an exhibition is followed step by step through the Ottoman archival sources, press material and annuals in addition to the works written in the mentioned period and in the following periods.

Keywords: II. Abdulhamit, exhibition, Bursa, agriculture, industry

Giriş

İlk serginin ortaya çıkışı konusunda belirsizlikler bulunmakta ve araştırmacılar tarafından farklı düşünceler ifade edilmektedir. Bununla birlikte sergiciliğin kökeni ticaret tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanmakta, insanoğlunun sosyalleşmesi ve ticari faaliyetlerde bulunmasıyla da şekillenmeye başladığı düşünülmektedir. Yaşanan söz konusu gelişmeler öncelikle pazar ve panayır kavramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹ Bu bağlamda pazar ve panayırlar sergilerin önceki evresini ifade etmekte ve günümüz fuarlarına karşılık gelmektedir. Ayrıca günümüzde sergi daha çok sanatsal misyon doğrultusunda düzenlenen organizasyonlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte sergiler geçmişte ve tarihî süreç içinde spesifik bir anlam taşımıştır. Tarihi bağlamda sergiler; tanıtmak ve satış yapmak amacıyla bir ülkenin veya çeşitli ülkelerin ziraat, sanayi ve el sanatları alanında ortaya koyduğu ürünlerin teşhir edildiği bölgesel, ulusal veya uluslararası düzeydeki organizasyonlardır.² Ayrıca daha ziyade ilmî ve fennî maksatla gerek toplumun gerekse ilgisi bulunan kişilerin bilgisini arttırmak ve çeşitli ürünleri tanıtmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.³

18. yüzyılda düzenlenmeye başlanan ulusal nitelikli sergiler ilk defa Fransâda açılmış, sonrasında diğer Avrupa ülkelerinde de düzenlenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise söz konusu sergiler uluslararası organizasyonlara dönüşmüştür.⁴ Modern anlamda kabul edilen ilk uluslararası sergi 1851 tarihinde Londra'da düzenlenmiştir.⁵ Osmanlı Devleti söz konusu sergiye katılım sağladığı gibi bu süreçten sonra sergicilik alanında yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Osmanlı topraklarında organize edilen ilk uluslararası sergi Sultan Abdülaziz döneminde ve 28 Şubat 1863 tarihinde İstanbul'da açılmıştır.⁶ II. Abdülhamit döneminde ise ülke dışında düzenlenen birçok uluslararası sergiye iştirak edilmiştir. Ayrıca ülke içindeki sergicilik çalışmaları hız kazanmış ve muhtelif vilayet merkezlerinde de mahalli sergiler düzenlenmiştir. Burada ifade

1 *Bursa Sergisi Dergisi*, No: 1, (10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909), s. 7-8; Gökhan Akçura, *Türkiye Sergicilik ve Fuarlık Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009, s. 13-17.

2 *Bursa Sergisi Dergisi*, No: 4, (31 Temmuz 1325/13 Ağustos 1909), s. 45-47; Ayhan Öney, *İktisadi ve Ticari Terimler Sözlüğü*, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 274; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011, s. 1088.

3 *İstanbul Beyne'l-mîlel Sergi ve Panayır Küşâdı Meselesi*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, İstanbul 1928, s. 3.

4 *Bursa Sergisi Dergisi*, No: 4, (31 Temmuz 1325/13 Ağustos 1909), s. 45-47.

5 Münif, "Sergi-i Umûmî-i Osmânî'nin Vukû-ı Küşâdı", *Mecmua-i Fünun*, No: 9, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, İstanbul (1279), s. 362.

6 Ercüment Balcı, "İstanbul'un İlk Büyük Uluslararası Fuarı: Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863)", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, İstanbul BB. Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 231.

edilen mahallî⁷ kavramı Osmanlı topraklarında veya serginin düzenlendiği vilayette üretilen ve yetiştirilen mahsulat ile mamulâtı tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.⁸ Mahallî sergiler ziraat ve sanayide gelişme sağlanmasının yanı sıra menşei yerli olan eşya ile ürünlerin değerini arttırma, rağbet görmesini sağlama ve ithalata bağımlılığın önlenmesi gibi iktisadi bir fikrin neticesinde gerçekleştirilmiştir.⁹ Söz konusu sergiler yaşanan gelişmeleri diğer ülkelere tanıtmaktan ziyade ülke içi hedefleri bağlamında ön plana çıkan organizasyonlardır.¹⁰

Osmanlı mahallî sergiciliği II. Abdülhamit döneminde ve 4 Mayıs 1901 tarihinde Konya Halı-Kilim Sergisi ile başlamaktadır.¹¹ Söz konusu sergi Konya'daki sanayi faaliyetlerini teşvik etmek ve halıcılık sanatının ilerlemesine katkı sunmak amacıyla düzenlenmiş¹² ve Osmanlı mahallî sergiciliğinin başlangıcı kabul edilmiştir.¹³ 1 Nisan 1902 tarihinde ise İstanbul'da ziraat ve sanayi alanında bu defa umumi-ulusal düzeyde bir serginin düzenlenmesi planlanmıştır. Serginin kısa bir süre içinde gerçekleşmesi planlanmasına rağmen birtakım engeller ortaya çıkmıştır. Serginin hazırlık sürecinde ve yetkililer tarafından yapılan incelemenin sonucunda özellikle Osmanlı'nın uzak vilayetlerinden teşhir amacıyla gönderilecek eşyaların altı ile dokuz aydan önce İstanbul'a ulaşamayacağı, serginin zamanında düzenlenemeyeceği ve numunelerin de zarar görebileceği anlaşılmıştır. Ayrıca planlanandan daha fazla masraf ile karşılaşılacağı da tahmin edilmiştir.¹⁴ Bu sebeplerle söz konusu umumi sergi organizasyonu gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte Konya'da 1901 tarihinde başarılı bir mahallî serginin gerçekleşmesi ve bir yıl sonra da umumi-ulusal düzeyde bir sergi projesinin hayata geçirilememesi mahallî sergilerin düzenlenmesinde etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü ulusal nitelikli sergi projesi Osmanlı coğrafyasının geniş olması ve ekonomik problemler nedeniyle gerçekleşmemiştir. Buna rağmen coğrafi olarak dar kapsamlı ve benzer amaçlı mahallî sergilerin düzenlenmesi imkânlar ölçüsünde makul görülmüş olabilir. Bununla birlikte 4 Mayıs 1901 Konya Halı-Kilim Sergisi sonrasında mahallî sergicilik çalışmaları ivme kazanmış, sırasıyla 1 Eylül 1903 Halep Mahsulat ve Mamulât Sergisi, 1 Eylül 1903 Sivas

7 Mahallî kavramının yanı sıra “*dahilî*” sergiler olarak da ifade edilmektedir.

8 Hakan Asan, “Osmanlı Mahallî Fuarçılığı Üzerine Bir Kesit: Sivas Hamidiye Sınat ve Ziraat Sergisi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 17, (2021), s. 228.

9 *İkdam Gazetesi*, No: 2470, 1319 M. 21/11 Mayıs 1901, s. 1; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9003, 1324 Ra. 8/2 Mayıs 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9115, 1324 B. 14/2 Eylül 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

10 II. Abdülhamit döneminde düzenlenen mahallî sergiler hakkında hazırlanan nizamname ve ilanlar incelendiğinde yaşanan gelişmeleri dünyaya tanıtmaya veya diğer ülkelere açılma gibi bir hedefin açıkça belirtilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sergiler hakkında muhtelif gazete haberleri ve salnamelerde yer alan bilgilerde ise bu sergiler ile yerli ürünlerin diğer ülkelerde de rağbet göreceği bildirilmektedir.

11 BOA. BEO. 2081/156025 1321 Ra. 4/31 Mayıs 1903; *İkdam Gazetesi*, No: 2475, 1319 M. 26/16 Mayıs 1901, s. 1; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

12 BOA. İ. DH. 1377/20 1318 Ca. 7/1 Eylül 1900; Mehmet Önder, “Anadolu'da Açılan İlk Halı-Kilim Sergisi ve Maraşal Hinderburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. 6, (1963), s. 98-99; Emrah Yılmaz, “Osmanlı'nın Son Döneminde Konya'da Halıcılık ve Konya Halı-Kilim Sergisi, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 27, (2021), s. 372-373.

13 *Sivas Vilayet Salnamesi*, Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1321, s. 227-232; *İkdam Gazetesi*, No: 2476, 1319 M. 27/17 Mayıs 1901, s. 1; *İkdam Gazetesi*, No: 2478, 1319 M. 29/19 Mayıs 1901, s. 1; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

14 BOA. Y.PRK.ML.. 22/72 1319 Z. 22/1 Nisan 1902.

Hamidiye Sınat ve Ziraat Sergisi, 1 Eylül 1903 İzmir Ticaret ve Sanayi Sergisi, 8 Ekim 1903 Mamuretülaziz Sınat ve Ziraat Sergisi, 7 Kasım 1903 Trabzon Ziraat ve Sanayi Sergisi, 7 Kasım 1903 Diyarbakır Ziraat ve Sanayi Sergisi, 1 Eylül 1905 Edirne Mahsulat ve Mamulat Sergisi ile 1 Eylül 1906 Bursa Mahsulat ve Mamulat Sergisi düzenlenmiştir.

1. II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Mahalli Sergiciliği

II. Abdülhamit döneminde düzenlenen mahalli sergilerin birçok hedefi bulunmaktadır. Bununla birlikte ulaşılmak istenilen hedefleri sergi süreci ve sonrasında beklenenler olarak iki başlık altında incelenmek mümkündür. Söz konusu organizasyonlar ile sergi sürecinde Avrupa menşeli ürünlerin yerine yerli ürünlerin teşvik edilmesi, kullanım alanının genişletilmesi ve tüketiciler tarafından rağbet görmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca vilayetler arasındaki ilişkinin artırılması, ticaretin ivme kazanması, tüccar ve esnaflık mesleğinin itibar görmesi ve bölgesel ekonominin geliştirilmesi de amaçlanmıştır. Bununla birlikte ziraat ile sanayinin olgunlaşmasına hizmet edilmesi, vilayetlerin iktisadi gelişimini temin edebilecek vasıtaların ortaya çıkarılması, çiftçiliğin temel esaslarından olan iyi cins tohumların ve yeni ziraat aletlerinin teşhir edilmesi ve teşhir edilen ürünlerin mukayese edilmesinin yanı sıra yeni fikir ve icatların ortaya çıkarılmasına yönelik hedefleri de bulunmaktadır. Sergi sonrasında beklenenler ise bu sergiler ile yerli ziraat, sanayi, hayvancılık ve tohumculuk alanında meydana gelen değişimlere uyum sağlanması, yerli mahsulat ile mamulatin memleketin her tarafına eşit olarak dağılımının sağlanması, sanayi ve ziraat erbabının teşvik edilmesi ile bunlara rehber vazifesi görmesi ve memleketin refaha ulaşması istenilmiştir. Ayrıca üretim sektöründe yaşanan problem ve eksikliklerin ortaya çıkması, çözüm yollarının bulunması ve noksanların giderilmesi için de alınması gereken tedbirlerin peyderpey tamamlanması beklenmiştir.¹⁵

Osmanlı'da düzenlenen mahalli sergileri bir bakıma üretim yoklaması olarak değerlendirmek de mümkündür. Böylece Osmanlı vilayetlerinde yetiştirilen veya üretilen ziraat ve sanayi ürünleri hakkında istatistiki bilgiler ortaya çıkmıştır.¹⁶ Osmanlı vilayetlerinin ürünleri hakkında genel ve özel bir fikir oluşturmalarının yanı sıra vilayetler hakkında var olan bilgilerin bir araya toplanılması amacıyla da bu sergilere ihtiyaç duyulduğu yetkililer tarafından ifade edilmiştir.¹⁷ Böylece vilayetlerde yetiştirilen mahsullerin üretimi, çeşidi, yerli ürünlerin yanı sıra Avrupa ürünleri bağlamında karşılaştırılması, değeri ile fiziksel ve ekonomik özelliklerinin kayıt altına alınmasına imkân sunulmuştur.¹⁸ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde tesis edilen böcekhaneler,

15 BOA. İ.DH. 1410/20 1321 Ra. 05/01 Haziran 1903; BOA. Y..A...HUS. 456/4 1321 C. 10/3 Eylül 1903; BOA. BEO 2087/156507 1321 Ra. 13/9 Haziran 1903; BOA. Y..MTV. 285/167 1324 S. 25/20 Nisan 1906; *İkdam Gazetesi*, No: 3340, 1321 R. 16/8 Ekim 1903, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2897-8087, 1321 Ş. 6/27 Ekim 1903, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 6068, 1324 B. 10/29 Ağustos 1906, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9114, 1324 B. 2/22 Ağustos 1906, s. 3.

16 Ercüment Balcı, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Anadolu'da Mahalli Bir Fuar: Biga Sanayi ve Zirai Ürünler Sergisi (7 Eylül-7 Kasım 1916)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 146, (2003), s. 86-88.

17 *Sabah Gazetesi*, No: 6069, 1324 B. 11/30 Ağustos 1906, s. 1.

18 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 8762, 1323 B. 3/3 Eylül 1905, s. 2-3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 8764, 1323 B. 5/5 Eylül 1905, s. 3.

süthaneler, ağıllar, numune tecrübe tarlaları, hayvanların ıslah edilmesi için kurulan haralar, çiftlikler, hayvanat ve haşerat muayenehaneleri gibi düzenlenen sergilerin de ticaret, ziraat ve sanayi eğitimine olumlu bir katkı sağladığı hem basın hem de yetkililer tarafından belirtilmiş ve bunların da bir mektep niteliği taşıdığı açıkça ifade edilmiştir.¹⁹

Hedefleri doğrultusunda incelenen sergilerin ortak özellikleri değerlendirildiğinde; bu sergilerde teşhir edilecek mamul ve mahsullerin Osmanlı topraklarında üretilmesi veya yetiştirilmesi şartı bulunmaktadır. Bununla birlikte Trabzon ve Sivas sergilerinde ayrıca halı ile kilimlerin dokuma, üretim, nakış ve işlemesi de sergi komisyonu tarafından dikkate alınmıştır. Söz konusu ürünlerde Avrupa tarzından ziyade şark usulüne uygun olanlar tercih edilmiştir.²⁰ Bunların yanı sıra Avrupa ve Amerika'daki ürünlere benzer bir surette icat edilmiş veya daha üstün özelliklere sahip yerli ürünler sergi komisyonları tarafından özellikle desteklenmiş, takdir edilmiş ve ödüllendirilmiştir.²¹ Bunlara rağmen sergiler arasında uygulamada bazı farklılıkların bulunduğu da görülmüştür. Örneğin; Sivas ve Diyarbakır sergileri için hazırlanan talimatnamelerde, herhangi bir ziraat aleti yabancı bir devlette imal edilmiş olmasına rağmen sergi öncesinde Osmanlı çiftçileri tarafından kullanılmış ise bu sergilerde teşhir edilmesinin uygun bulunduğu belirtilmiştir.²² Buna rağmen Halep ve Bursa sergilerinde ise ıslahat fikirlerine katkı sunması düşüncesiyle yeni usul çiftçiliğe uygun ziraat aletlerinin Avrupa'dan getirilmesi ve teşhir edilmesi de hazırlanan talimatname gereğince uygun görülmüştür. Bu amaçla sergi komisyonları tarafından diğer mahallî sergilerden farklı olarak Avrupa'dan çeşitli ziraat makineleri getirilmiş ve bu sergilerde teşhir edilmiştir.²³ Ayrıca herhangi bir mahallî sergide sadece bir çeşit mamul veya mahsul teşhir edilmemiş ve bunlar genel bir sergi özelliği göstermiştir.²⁴

İncelenen mahallî sergiler II. Abdülhamit'in isteği ve iradesi doğrultusunda düzenlenmiştir. Konya Halı-Kilim Sergisi'ne ait on sekiz maddelik talimatname ise sonrasında düzenlenen diğer mahallî sergilerin örnek talimatnamesi özelliğini taşımıştır.²⁵ Söz konusu serginin talimatnamesi örnek alınarak Diyarbakır Sergisi için on beş, İzmir Sergisi için on yedi, Trabzon ve Halep sergileri için on sekiz, Sivas Sergisi için yirmi ve Edirne Sergisi için de yirmi üç maddelik nizamnameler hazırlanmıştır. Bu nizamnameler ile serginin öncesinde, sergi sürecinde ve sonrasında uyulması

19 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2009-7209, 1319 S. 3/22 Mayıs 1901, s. 3; *Sabah Gazetesi*, No: 6069, 1324 B. 11/30 Ağustos 1906, s. 1; *Servet-i Fünûn*, No: 801, 1324 B. 12/1 Eylül 1906, s. 326; *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, Hüdavendigar Vilayet Matbaası, Bursa 1325, s. 294.

20 BOA. Y.A...HUS 450/62 1321 Ra. 21/17 Haziran 1903.

21 BOA. BEO. 2294/172025 1321 Z. 29/17 Mart 1904; *İkdam Gazetesi*, No: 3316, 1321 C. 22/14 Eylül 1903.

22 *Sivas Vilayet Salnamesi*, Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1325, s. 238; BOA. İ..DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903.

23 BOA. Y.A...HUS 454/126 1321 Ca. 28/22 Ağustos 1903; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 293-295.

24 Belirtilen durum ilk mahallî sergi olarak kabul edilen Konya Halı-Kilim Sergisi için içerik çeşitliliği bağlamında farklılık arz etmektedir. Bu serginin içeriği değerlendirildiğinde sonraki mahallî sergilere göre daha dar kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır.

25 BOA. BEO. 2058/154337 1321 S. 5/3 Mayıs 1903; BOA. Y.A...RES 105/28 1317 L. 7/8 Şubat 1903; BOA. Y.A...HUS 450/62 1321 Ra. 21/17 Haziran 1903.

planlanan kurallar belirlenmiştir.²⁶ Bununla birlikte söz konusu nizamnameler incelendiğinde; bunların hedef bağlamında benzerlik taşıdığı, buna rağmen içerik anlamında kısmi farklılıkların bulunduğu ve bunun da vilayetlerin kendisine ait sosyoekonomik ve coğrafi özelliklerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Mahallî sergilerin hazırlık sürecinde öncelikle valilerin başkanlığında sergi komisyonu teşkil edilmiştir. Komisyon üyeleri valinin yanı sıra vali yardımcısı, belediye başkanı, muhtelif kurumların müdür ve üst düzey yetkilileri, ticaret ve ziraat odası başkanları, esnaf, eşraf, tüccar ve vilayetin önde gelen kişilerinden oluşmuştur.²⁷ Ayrıca mahallî sergiler idadi mektebi, sanayi mektebi ve belediye dairesi gibi resmî kurumlarda düzenlenmiştir. Mamuretülaziz Sergisi ise resmî kurumların haricinde, vilayet merkezindeki dükkânlarda organize edilmiştir.²⁸ Bununla birlikte, sergi binalarının bitişiğinde veya çevresindeki bahçeler de hayvanların ve çeşitli eşyaların sergileme alanı olarak kullanılmıştır.²⁹

Sergilerin hazırlık aşamasında katılımı arttırmak ve başarıya ulaşmak amacıyla yetkililerin yoğun mesai harcadığı ve hazırlıkları denetlediği görülmektedir.³⁰ Teşhir edilecek ürünün miktarı ve çeşitliliğini arttırmak amacıyla nizamnamede belirlenen ürün son gönderim tarihlerinin sergi komisyonları tarafından ertelendiği ve sürenin uzatıldığı anlaşılmaktadır. Mahallî sergilere, düzenlenen vilayetin kazaları ve çevre vilayetler davet edildiği gibi sergilerin bütün Osmanlı vilayetlerindeki katılımcılara açık tutulduğu görülmektedir.³¹ Bununla birlikte mahallî sergilerde teşhir edilen ürünlerin serginin düzenlendiği vilayeti ve bu vilayetin çevresindeki coğrafi bölgeyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca herhangi bir mahallî sergiye katılım bütün Osmanlı vilayetlerini kapsayacak şekilde gerçekleşmemiştir. Teşhir salonlarının büyük kısmı serginin düzenlendiği vilayetteki ürünlere ayrılmıştır.³² Bunların yanı sıra mahallî sergiler aynı zamanda bölgesel sergi özelliği de taşımıştır.

II. Abdülhamit döneminde düzenlenen mahallî sergiler genellikle cülus ve doğum yıl dönümü gibi günlerde açılmıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamit'in cülus yıl dönümüne tesadüf eden günlerde Sivas, İzmir, Halep³³, Edirne ve Bursa sergileri açılmıştır. II. Abdülhamit'in doğum yıl dönümüne tesadüf eden günlerde ise Trabzon ve Diyarbakır sergilerinin açılışı

26 BOA. BEO. 2081/156025 1321 Ra. 4/31 Mayıs 1903; BOA. İ.DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2748-7948, 1321 S. 4/8 Haziran 1903, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 8692, 1323 R. 21/25 Haziran 1905, s. 3; *Sabah Gazetesi*, No: 4930, 1321 R. 22/18 Temmuz 1903, s. 2; *İkdam Gazetesi*, No: 3240, 1321 Ra. 24/20 Haziran 1903, s. 2.

27 BOA. MF. MKT 730/22 1321 C. 1/25 Ağustos 1903; *Sivas Vilayet Salnamesi*, 1321, s. 231-232; *İkdam Gazetesi*, No: 3177, 1321 M. 20/18 Nisan 1903, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 4839, 1321 M. 20/18 Nisan 1903, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2719-7919, 1321 S. 13/11 Mayıs 1903, s. 2.

28 BOA. DH. MKT 482/36 1321 B. 1/23 Eylül 1903.

29 BOA. İ.DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903.

30 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2841-8041, 1321 C. 19/11 Eylül 1903, s. 2.

31 *Sivas Vilayet Salnamesi*, 1321, s. 228-229.

32 *Sabah Gazetesi*, No: 4977, 1321 C. 11/3 Eylül 1903, s. 1.

33 Halep Mahsulat ve Mamulat Sergisi 14 Ağustos 1903 tarihinde açılmasına rağmen resmî açılış töreni 1 Eylül 1903 tarihinde yani II. Abdülhamit'in cülus yıl dönümünde gerçekleştirilmiştir. BOA. MF. MKT 730/22 1321 C. 1/25 Ağustos 1903; *İkdam Gazetesi*, No: 3307, 1321 C. 2/26 Ağustos 1903, s. 2; *İkdam Gazetesi*, No: 3309, 1321 C. 4/28 Ağustos 1903, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 4977, 1321 C. 11/3 Eylül 1903, s. 1.

gerçekleştirilmiştir. Mamuretülaziz Sinaat ve Ziraat Sergisi ise 8 Ekim 1903 tarihinde ve söz konusu iki yıl dönümünden farklı bir zamanda açılmıştır. Bunun sebebi 1903 yılındaki II. Abdülhamit'in cülus yıl dönümünde komşu vilayet Sivas'ta, doğum yıl dönümünde ise diğer komşu olan Diyarbakır'da sergi düzenlenmesidir ve farklı bir tarihte her iki komşu vilayetten de Mamuretülaziz Sergisi'ne katılım sağlanabilmesi istenmiştir.³⁴

Mahallî sergilerin açılışları mülki ve askerî memurlar, dinî yetkililer, konsoloslar, sergi katılımcıları, vilayetlerin önde gelenleri ve ahalinin iştirak etmesi ile gerçekleşmiştir.³⁵ Sergi komisyonları tarafından ziyaretçiler konusunda uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. Buna göre ziyaretçiler, sergi binasının girişinde bilet almakla mükellef tutulmuş ve erkek ile kadınlara ayrı günler tahsis edilmiştir.³⁶ Bazı sergilerde on ve bazı sergilerde ise on beş yaşından küçükler ile mektep talebelerine veya çiftçilere giriş bileti ücretinde indirim uygulanmıştır. Ayrıca küçük çocukların da sergi binalarına girmeleri yasaklanmıştır. Giriş biletlerinin geçerliliği ise tek ziyaret ile sınırlandırılmıştır. Görevliler, katılımcılar ve gazeteciler ise bilet ücretinden muaf tutulmuştur. Sergilerde teşhir edilen eşya ve ürünlerin sergi binasına ulaştırılması, muhafazası ve satışındaki düzen ile intizama yetkililer tarafından dikkat edilmiştir. Bu sergilerdeki eşya ile ürünler sigortalanmış ve eşyaların zarar görmesi durumunda görevliler mesul tutularak masrafları karşılamasına yönelik tedbirler de uygulanmıştır.³⁷ Ayrıca sergi sürecinde at koşusu, güreş müsabakası, bisiklet yarışı, semah ve tiyatro gösterisi ile çalgı eğlenceleri gibi birçok program düzenlenmiştir.³⁸ Osmanlı Devleti'nde günlük yaşama ve üretime dönük hemen hemen her alanında kullanılan ziraat mahsulü, sanayi mamulü ve sanatsal ürünlerin bu sergilerde teşhir edildiği görülmektedir.³⁹ Bununla birlikte ekonomik hayatta işlevi bulunan sanayi, ziraat, hayvancılık ve sanat alanındaki her meslek grubundan da mahallî sergilere katılım sağlanmıştır.⁴⁰ Bunların yanı sıra söz konusu mahallî sergiler bir ile iki ay süreyle kişilerin ziyaretine açık tutulmuş ve sonrasında kapatılmıştır.

2. 1906 Bursa Mamulat ve Mahsulat Sergisi

Genel anlamda Hüdavendigâr Vilayeti ziraat, sanayi ve ticaret alanında ilerlemenin yaşandığı ve zenginliğin görüldüğü bir vilayettir. Serginin düzenlendiği Bursa şehri ise söz konusu zenginliğin yanı sıra Osmanlı tarihinde ehemmiyeti bilinen ve güzelliği ile ön plana çıkan şehirlerden birisidir.⁴¹ Bununla birlikte Bursada ilk mahallî sergi 1903 tarihinde düzenlenmek istenmiştir. Bu amaçla sergi komisyonu da kurulmuştur. Fakat komisyon heyetinde yer alan bazı Hristiyan azalar özel

34 BOA. BEO. 2087/156507 1321 Ra. 13/9 Haziran 1903.

35 *İkdam Gazetesi*, No: 2468, 1319 M. 19/9 Mayıs 1901, s. 1; *İkdam Gazetesi*, No: 3371, 1321 Ş. 18/9 Kasım 1903, s. 2.

36 *Sabah Gazetesi*, No: 5043, 1321 Ş. 18/9 Kasım 1903, s. 1.

37 BOA. Y.A...HUS 450/62 1321 Ra. 21/17 Haziran 1903.

38 BOA. İ..DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903; *İkdam Gazetesi*, No: 3307, 1321 C. 2/26 Ağustos 1903, s. 2.

39 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 2846-8046, 1321 C. 24/16 Eylül 1903, s. 2; *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon 1322, s. 214-220.

40 BOA. BEO. 2294/172025 1321 Z. 29/17 Mart 1904.

41 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9119, 1324 B. 18/6 Eylül 1906, s. 3; *Sabah Gazetesi*, No: 6076, 1324 B. 18/6 Eylül 1906, s. 3-4; *Servet-i Fünûn*, No: 801, 1324 B. 12/1 Eylül 1906, s. 326.

günleri⁴² sebebiyle sergi çalışmalarına devam edememiş ve bu sergi hazırlık aşamasında kalmıştır.⁴³ Hüdavendigâr Vilayeti'nde düzenlenen ilk mahalli sergi ise 1 Eylül 1906 tarihinde açılan Bursa Mamulat ve Mahsulat Sergisidir.⁴⁴ Söz konusu serginin düzenlenmesi hususunda II. Abdülhamit Mart ayının öncesinde irade buyurmuş ve hazırlıklar başlatılmıştır. Hazırlık çalışmalarının başlangıcı Hüdavendigâr Valisi Reşit Mümtaz Paşa'nın⁴⁵ son aylarına tesadüf etmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte hazırlık çalışmalarının tamamına yakını ise bir sonraki Hüdavendigâr Valisi Tevfik Bey⁴⁷ tarafından tamamlanmış ve sergi organizasyonu da başarılı bir surette gerçekleştirilmiştir.

2.1. 1906 Bursa Sergisinin Hazırlık Dönemi

Serginin hazırlık aşaması ve planlanan çalışmaların gerçekleştirilmesi amacıyla sergi komisyonu teşkil edilmiştir.⁴⁸ Sergi komisyonu Hüdavendigâr Valisi Tevfik Bey başkanlığında vilayet memurları ile Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye ve reji idaresinin görevlilerinden oluşturulmuştur.⁴⁹

Tablo 1. 1906 Bursa Mamulat ve Mahsulat Sergisi Komisyonu

Reis	Vali Tevfik Bey
Aza	Maarif Müdürü ve Sergi Komiseri Azmi Bey
Aza	Hacı Latif Paşa
Aza	Nafia Müdürü Şefik Bey
Aza	Ragıp Bey
Aza	Umur-ı Ecnebiye ve Sergi Müdürü Vahap Bey
Aza	Belediye Reisi Mehmet Şefik Bey
Aza	Duyun-ı Umumiye Nazırı Tevfik Bey
Aza	Seropyan Efendi

42 Belgede; “*yevm-i mahsus münasebetiyle*” ifade edilmektedir. Buradan Hristiyanlara ait özel bir gün olduğu anlaşılmaktadır. Belge 19 Nisan tarihli olduğu için söz konusu özel günün Paskalya Kutlaması olduğu düşünülebilir.

43 BOA. BEO. 2048/153557 1321 M. 21/19 Nisan 1903.

44 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

45 II Abdülhamit döneminde valilik ve şehremini görevinde bulunan Reşit Mümtaz Paşa; 17 Eylül 1903'te Hüdavendigâr Vilayeti Valisi olmuş ve üç sene boyunca bu görevde kalmıştır. 24 Mart 1906 tarihinde ise İstanbul Şehremini olarak görevlendirilmiştir. Bk. Ruveyda Okumuş, “II. Abdülhamid Devrinde Yıldız Parlayan Bir Devlet Adamı: Reşid Mümtaz Paşa”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2020), s. 113-140.

46 BOA. MF. MKT 915/74 1324 M. 12/8 Mart 1906. Reşit Mümtaz Paşa, İdadi Mektebi'nin sergi amacıyla kullanımı konusunda Maarif Nezareti'nin onayını almıştır. Düşüncelerini ifade ederken serginin önemini belirttikten sonra serginin açık olduğu müddetin kısmen tatil dönemine denk geldiğini ve söz konusu mektep talebelerinin de Kız Rüştîye Mektebi'nde eğitime devam edeceğini belirtmiştir. Ayrıca sergi vesilesi ile yapılacak çalışmaların en fazla İdadi Mektebi'ne fayda sağlayacağını da ifade etmiştir.

47 Mehmet Tevfik Bey; Mart 1867'de İstanbul'da doğmuş ve Müllkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli memuriyetlerde görev almıştır. Kudüs mutasarrıflığından sonra sırasıyla Selanik, Konya ve Yemen valiliklerinde bulunmuştur. 22 Mart 1906'da Divân-ı Muhâsebât reisliğine tayin edilmişken iki gün sonra yani 24 Mart tarihinde Hüdavendigâr valisi olarak Bursa'ya görevlendirilmiştir. 15 Ocak 1909 tarihindeki istifasına kadar bu görevine devam etmiştir. Bk. Abdülkadir Özcan, “Mehmet Tevfik Bey”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara (2003), s. 536-537.

48 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 288.

49 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9019, 1324 Ra. 24/18 Mayıs 1906, s. 2.

Aza	Ticaret Odası Reisi Saffet Bey
Aza	Kastanyani Efendi
Aza	Ziraat Mektebi Müdürü Manuk Efendi
Sergi Komiseri	Azmi Bey
Sergi Müdürü	Vahap Bey
Sergi Muhasebecisi	Halim Bey
Sergi Muhasebe Müfettişi	Reşat Bey
Sergi Komisyon Kâtibi	Rauf Bey

Kaynak: *Sabah Gazetesi*, No: 6073, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 293-295.

Sergi komisyonu bir sergi talimatnamesi kaleme almış ve ardından sergi hakkında bir ilan yayımlamıştır. Hazırlanan talimatnameye göre; liva ve kaza merkezlerinde dahi mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında teşkil olunan komisyonlar ahali ve esnafın sergiye katılımını sağlayacaktır. Bununla birlikte söz konusu talimatname ve ilanda serginin düzeni ve içeriği ile sergide gerçekleştirilecek satışlar konusunda bilgiler de yer almaktadır.⁵⁰ Sergi komisyonu hazırlık sürecinde görev dağılımı yapmış ve sık sık toplantılar gerçekleştirmiştir.⁵¹ Komisyon, serginin mahallî mamulat ve mahsulattan teşkil edilmesi ve mahallî ürünlerin rağbet görmesinin sağlanması için mesai harcamış ve gayret göstermiştir. Bu bağlamda sergiye gönderilecek eşyanın çeşidi ve miktarının artırılması amacıyla katılımcıların teşvikine yönelik çalışmalar da gerçekleştirmiştir. Ayrıca komisyon tarafından sergiye katılmaları için bazı fabrikalara davetnameler gönderilmiştir.⁵² Bununla birlikte İstanbul ile Aydın, Edirne, Konya ve Ankara vilayetlerine haber gönderilerek sergiye davet edilmişlerdir.⁵³ Serginin düzenlenmesine Bursa Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası da katkıda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ndeki muhtelif meslek grupları için de faydalı olacağı düşüncesiyle Bursa mamulat ve mahsulatı hakkında yazıların kaleme alınmasını sağlamıştır. Böylece hem ahali bilinçlendirilmek istenmiş hem de sergiye katılmayı düşünenler teşvik edilmiştir.⁵⁴ Bunların sonucunda da birçok resmî kurum ile muhtelif fabrikaların ürünleri ve birçok ustanın eşyası serginin açılışından önce görevlilere teslim edilmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte tecrübesi bulunan ve ürünlerini sergide teşhir edecek olan kişilere hem eşyaların üretiminde hem de sergiye ulaştırılmasında sergi komisyonu öncülüğünde

50 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9100, 1324 C. 17/8 Ağustos 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 289-290.

51 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9005, 1324 Ra. 10/4 Mayıs 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9024, 1324 Ra. 29/23 Mayıs 1906, s. 2.

52 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9016, 1324 Ra. 21/15 Mayıs 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9019, 1324 Ra. 24/18 Mayıs 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9024, 1324 Ra. 29/23 Mayıs 1906, s. 2.

53 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 288.

54 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9042, 1324 R. 17/10 Haziran 1906, s. 2.

55 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9094, 1324 C. 11/2 Ağustos 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9106, 1324 C. 23/14 Ağustos 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9109, 1324 C. 26/17 Ağustos 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 5/24 Ağustos 1906, s. 3; *Sabah Gazetesi*, No: 6068, 1324 B. 10/29 Ağustos 1906, s. 1-2; BOA. ML.EEM. 559/17 1324 C. 17/8 Ağustos 1906; BOA. ML.EEM. 559/72 1324 C. 21/12 Ağustos 1906; BOA. MF.MKT. 947/37 1324 C. 11/13 Ağustos 1906.

kolaylık sağlanmıştır.⁵⁶ Bu süreçte ayrıca serginin düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan meblağın karşılanmasına yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir.⁵⁷

Serginin hazırlık sürecinde teşhire yönelik katılımcı sayısı arttırılmak istendiği gibi ziyaretçilerin de sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Sergiden mümkün olduğu kadar faydalanılması amacıyla ve Bursa'nın da Dersaadet'e yakınlığı sebebiyle buradan sergiyi ziyaret etmek isteyenlere kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için Hüdavendigâr valiliğinden merkeze gönderilen yazıda; İzmit ve Çatalca sancaklarında olduğu gibi sergi açık olduğu müddetçe Dersaadet ile Bursa arasındaki geçişlerde mürur tezkeresi yerine sadece nüfus tezkeresinin dikkate alınması isteği ifade edilmiştir.⁵⁸ Osmanlı hükümeti bu talebi olumlu karşılamasa da bu amaç doğrultusunda sergi boyunca Mudanya iskelesinin daha aktif kullanılması ve Bursa-Mudanya Şimendifer idaresinin de bilet ücretinde indirim gitmesi sergi komisyonunun girişimleriyle kabul edilmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte sergi komisyonu organizasyon süresince at ve merkep koşuları, bisiklet yarışları ve güreş gibi çeşitli müsabakaların icrasına karar vermiştir. Söz konusu müsabakaların düzenli bir surette gerçekleşmesi amacıyla da farklı bir komisyon daha teşkil edilmiştir.⁶⁰ Ayrıca vilayet görevlileri tarafından ziyaretçilere kolaylık sağlaması amacıyla muhtelif yollar tamir edilmiş, bazı caddeler genişletilmiş ve yeni yol yapımları da gerçekleştirilmiştir.⁶¹

Hüdavendigâr valiliği sergi organizasyonu için Mahkeme Mahallesi'ndeki Mülkiye İdadi Mektebi binasını tercih etmiştir. Söz konusu binanın tercih edilmesinde şehrin müsait bir mevkiinde yer alması ve ticaretgâh olan mahaller ile resmî dairelere, çarşıya ve pazara yakın olması etkili olmuştur. Bu münasebetle sergi komisyonu tarafından mektebin ön ve arka bahçeleri düzenlenmiş ve buraya 7 adet pavyon⁶² inşa edilmiştir. Sergi binasının bahçesine sinematograf⁶³ dairesi ve müze binasının⁶⁴ yanı sıra lokanta, kahvehane, dondurma ve şerbetçiler için uygun alanlar tahsis edilmiştir. Ayrıca eşyaların teşhirin mahsus dolaplar ve raflar imal edilmiştir. Bununla birlikte sergi binasının dört bir tarafı sancaklarla süslenmiş, geceleri sergi bahçesinin

56 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9047, 1324 R. 22/15 Haziran 1906, s. 3.

57 BOA. DH.MKT 1089/38 1324 R. 17/10 Haziran 1906; BOA. ŞD 536/22 1324 R. 28/21 Haziran 1906; BOA. İ.OM.. 11/18 1324 Ca. 7/29 Haziran 1906; BOA. BEO. 2862/214589 1324 Ca. 9/1 Temmuz 1906. Serginin gider ve gelir kalemleri incelendiğinde serginin bütçesi ortaya çıkmaktadır. Sergi giderlerinin 12 farklı kalemden 287.576 kuruş olduğu görülmektedir. Ayrıca sergi gelirleri de 10 farklı kalemden 287.576 kuruştur. Böylece serginin bütçesindeki masraf ve gelir kalemlerinin eşit olduğu anlaşılmaktadır. *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 295-296.

58 BOA. DH.MKT 1089/38 1324 R. 17/10 Haziran 1906; BOA. BEO. 2903/217666 1324 B. 15/4 Eylül 1906; BOA. BEO. 2911/218314 1324 B. 29/18 Eylül 1906.

59 *Sabah Gazetesi*, No: 6068, 1324 B. 10/29 Ağustos 1906, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 6075, 1324 B. 17/5 Eylül 1906, s. 3.

60 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9024, 1324 Ra. 29/23 Mayıs 1906, s. 2.

61 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9031, 1324 R. 6/30 Mayıs 1906, s. 1.

62 Pavyon; bir kuruluşun bahçesindeki binalardan veya bu binanın içindeki bölümlerden her birisidir. Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 982.

63 Beyoğlu Tepebaşı bahçesindeki sinematograf Mösyö Ferdimaire rehberliğinde Bursa Sergisi'ne getirilmiştir. *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2. Bursa'da sergi öncesinde sinematograf makinesi görülmemiş olduğundan sinematograf gösterisi ziyaretçilerin fazlaca dikkatini çekmiştir. *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

64 Sergi bahçesinin sol tarafında yer alan müze binasında Kütahya, Kapıdağı ve muhtelif vilayetlerden gönderilen antika eserler teşhir edilmiştir. Bk. *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2.

aydınlatılması için hazırlıklar yapılmış ve serginin II. Abdülhamit'in cülus gününden 14 Ekim'e kadar açık kalması yönünde çalışmalar tamamlanmıştır.⁶⁵

2.2 1906 Bursa Sergisinin Açılışı

Bursa'da ilk defa düzenlenen Mamulat ve Mahsulat Sergisi, II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıl dönümüne atfen 1 Eylül 1906 Cumartesi günü açılmıştır. Serginin açılış zamanı Padişahın cülus gününe göre belirlendiğinden Bursa'da bu serginin yanı sıra birçok resmî tören ve açılış da söz konusu günde gerçekleşmiştir. İlk olarak sabahın erken saatlerinde Vali Tevfik Bey, Bursa Redif Fırka Kumandanı Tevfik Paşa, mülki ve askerî yetkililer, Bursa Hâkimi ve Müftüsü ile vilayette görevli bulunan konsoloslar resmî uniformaları ile Bursa Belediye dairesine geçmiştir. Burada düzenlenen resmî tören sonrasında Osman ve Orhan Gazi'nin türbeleri ziyaret edilmiştir. Sonrasında da Hamidiye Muallim Mektebi ile Hamidiye İbtidai Mektebi'nin açılışı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Hamidiye ve Mecidiye caddelerinin yeni inşa edilen kısımlarının resmî açılışı da yapılmıştır. Söz konusu tören ve açılışlardan sonra Mülkiye İdadi Mektebi'ne geçilmiştir. Açılış öncesinde kadın ve erkek binlerce kişi sergi binasının dışında yerini almıştır.⁶⁶ Açılıştaki Vali Tevfik Bey tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Vali Bey söz konusu konuşmaya memlekette görülen gelişmeler bağlamında padişaha övgü sözleriyle başlamıştır. Bursa'da ilk defa düzenlenen bu sergi vesilesiyle mutluluğunu dile getirdikten sonra konuşmanın birinci bölümünde bu serginin hedefleri ve sağlayacağı faydalara dair düşüncelerini ifade etmiştir. Vali Bey'e göre bu sergi vilayetin iktisadi durumunu ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca muhtelif meslek grupları tarafından imal edilen ürün ve eşyalar tetkik edileceğinden dolayı fayda sağlanacağı, bu grupların nerede ne gibi eşyaya daha ziyade rağbet bulunduğunu öğreneceğini ve ürünler hakkında bilgi edinerek hangi çeşidinin nerelerden ve nasıl tedarik edileceğinin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte serginin bir rehber vazifesi göreceğini, meslek grupları tarafından mektep niteliği taşıyacağını, bunun sonucunda da yeni icatlar ortaya çıkacağı gibi ihtiyaç duyulan ürünlerde olgunluğa ve ilerlemeye kavuşulacağını da bildirmiştir.

Vali Tevfik Bey açılış konuşmasının ikinci bölümünde ise serginin içeriği hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; Bursa Sergisi'nde vilayetin ihtiyaçları dikkate alındığından burada mahallî sanayi mamulâtı ve ziraat mahsulâtı teşhir edilmektedir. Ayrıca mukayesenin yapılabilmesi için her türlü Osmanlı ürünlerini de içermektedir. Bununla birlikte vilayetin iktisadi durumunun ortaya çıkarılması ve ıslahat konusunda fikirlerin oluşması için yeni icat edilen ziraat aletlerinin de teşhir edilmesi uygun görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı üretimi olmayan yeni icat edilmiş ziraat aletleri de sergiye kabul edilmiştir. Vali Bey, sergi salonları incelendiğinde özellikle halıcılık, çinicilik, marangozluk, ipekçilik, kumaşçılık ve demirciliğin yanı sıra birçok ziraat ürününde vilayetin önemli bir derecede olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca

65 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9024, 1324 Ra. 29/23 Mayıs 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9047, 1324 R. 22/15 Haziran 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Servet-i Fünûn*, No: 804, 1324 Ş. 01/20 Eylül 1906, s. 273; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 289-291; BOA. MF. MKT 915/74 1324 M. 12/8 Mart 1906.

66 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2.

koşu hayvanlarının ıslah edilmesi maksadıyla da muhtelif çiftliklerden hayvanların bu sergiye gönderildiğini belirtmiştir.

Vali Bey açılış konuşmasının üçüncü ve son bölümünü ise teşekkürle ayırmıştır. Buna göre Bursa Sergisi kapsamlı ve düzenli bir çalışmanın ürünüdür. Vali Bey, bu serginin organizasyonunda görev alan kişileri başarılarından dolayı tebrik etmiştir. Ayrıca sergi açılışına katılan konsoloslardan memnuniyet duyduğunu da ifade etmiştir. Osmanlı vilayetlerinde yaşanan olumlu gelişmelerin kaynağı olarak gördüğü padişaha tekrardan teşekkürünü sunduktan sonra konuşmasını tamamlamıştır.⁶⁷ Ayrıca Müftü Efendi tarafından padişahın ömrü ve sağlığı için bir dua okunmuştur. Vali Tevfik Bey serginin resmî açılışını gerçekleştirdikten sonra meydanda bulunan kişiler de sergi binasını ziyaret etmiştir.⁶⁸

2.3 1906 Bursa Sergisinin İçeriği

Bursa Sergisi'nin düzenlendiği Mülkiye İdadi Mektebi binasının bahçesinde üç adet şube yer almaktadır. Birincisi fayton, lando, kupa ve tatar arabaları şubesidir. Buradaki arabalar vilayette imal edilmiş ve üretiminde de yerli ürünler kullanılmıştır. Bu şubede demirini Mehmet Usta, döşemesini Ali Usta, sandığını Onnik Usta ve boyasını da Zafir Usta'nın yapmış olduğu üç adet fayton yer almıştır. Söz konusu faytonlara 6.000 ile 7.500 kuruş arasında bir fiyat belirlenmiştir. Ayrıca Behiştî-zade İsmail Usta tarafından imal olunan tatar arabalarının her birine ise 1.188 kuruş değer biçilmiştir. Bununla birlikte Bursa'da imal edildikten Anadolu'daki birçok vilayete ihraç edilen üzeri örtülü ve kırmızı boyalı faytonlara ise 600 ile 820 kuruş arasında bir fiyat belirlenmiştir. Söz konusu faytonların ispitleri⁶⁹ önceki dönemlerde Rusya'da üretilmiş ve yüz yirmi-yüz otuz kuruşa da Bursa'ya ithal edilmiştir. Bu dönemde ise Bursalı İsmail Usta, Rusya ispitlerinden daha sağlamını imal etmiştir. Ayrıca İsmail Usta ürettiği söz konusu ürünleri elli kuruşa sattığı için iki senedir Rusya'dan ispit alımına da ihtiyaç kalmamıştır. Bahçedeki ikinci şube Bursa Ziraat Mektebi'ne aittir. Söz konusu şubede bu mektebin piliç yetiştirmek ve beslemek için kullandığı makineler teşhir edilmiştir. Burada teşhir edilen kuluçka makinesi de bir defada 130 yumurta çıkarmaktadır. Ayrıca söz konusu mektepte yetiştirilmiş olan birçok türden güvercin, tavuk, tavşan ve ördek de söz konusu şubede teşhir edilmiştir. Bahçedeki üçüncü şubede ise koşu hayvanları sergilenmektedir. Söz konusu hayvanlar fiziksel özellikleri, soyları ve yetiştikleri bölgeler bağlamında kıymetlidir. Ayrıca bunların katıldıkları müsabakalarda başarıları da bulunmaktadır.

Sergi organizasyonu için düzenlenen iki katlı Mülkiye İdadi Mektebi binasının her bir odası veya salonu bir şube olarak belirlenmiştir. Sergi binası kapısından içeriye girildiğinde sağ tarafta

67 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 293-295.

68 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9115, 1324 B. 14/2 Eylül 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2.

69 Bir tekerleğin merkezini çevresine bağlayan kollar veya araba tekerleklerinde bulunan demir çemberin altındaki ağaç kasnaktır. Bk. İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, s. 574; *Ziraat Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 104.

Yenişehir kazası ahalisinden Saatçi Osman Nuri Efendi isminde bir şahsın imal ettiği dört buçuk beygir kuvvetindeki bir motor teşhir edilmiştir. İpekli dokuma şubesinde ise Bursa üretimi ipekli ürünler yer almıştır. Bu şubede ipekten tablolar, sırmalı cepkenler, dantelalar, iplikler, atkılar, çoraplar, süslü başörtüleri, elbiselik kumaşlar, yastık ve duvar çatmaları, gömlekler, işlemeli seccadeler, sırmalı yelekler, keseler, tüller, saf ipekten mamul yazmalar ve sergiye mahsus damgayı içeren mendiller teşhir edilmiştir. Ayrıca pamuk ve yünlü ürünler de yer almaktadır. Burada birçok ipekli dokuma ustasının yanı sıra Hereke, Karamürsel, Dersaadet Yedikule fabrikaları ile Selanik Osmanlı Şirketi mamulatından ürünler ve Mensucat-ı Dahiliye Ticarethanesi mamulatından kostümler yer almıştır.

Halıcılık şubesinde 3.000 parça halı sergilenmiştir. Söz konusu ürünler Isparta, Gördes, Uşak, Simav, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Kayseri ve Sivas'tan gelen ipekli ve yünlü halılardır. Ayrıca bu şubede Bursalı bazı kişiler tarafından hediye edilmiş birkaç antika halı da mevcuttur. Bununla birlikte sergide halıların yanı sıra halı imalat süreci de teşhir edilmiştir. Hereke Fabrika-i Hümayunundan sergiye gönderilen bir halı 27.000 kuruş değerindedir. Diğer halılara ise 702 ile 2.658 kuruş arasında bir fiyat belirlenmiştir. Bu şubede halılardan başka Karahisar mamulatından beygir takımları, Kırşehir mamulatından halı ve cicimler, Balıkesir ve Karahisar'ın keçe seccadeleri ile kilim ve yağmurlukları, Edirne mamulatından halı ile heybe ve poturluk abaları, her biri kırk kuruşa satılan Eskişehir'in şayakları, Bursa ve Eskişehir mamulatından ipekli fanilalar, çoraplar, para keseleri, şal kuşaklar, yörük ve kadın çorapları da teşhir edilmiştir.

Havlü şubesinde hamam ve sofra takımları, peçeteler, nakışlı ve ipekli seccadeler, irakiyyeler⁷⁰ ve yerli abaniler teşhir edilmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti'nin başlıca ihraç ürünlerini teşkil eden söz konusu eşyaların tamamına yakını Hacı Hakkı Efendi'nin tezgâhlarında üretilmiştir. Ayrıca beygir göğüslükleri, tek parça hırkalar ve el ile işlenen yetmiş iki parçadan oluşan bir numune de yer almıştır. Halı tezgâhları şubesinde ise üç adet tezgâh bulunmaktadır. Bunların birincisinde kadın çarşafı, ikincisinde halı ve üçüncüsünde de yatak çarşafı dokunulmaktadır. Bursa İnas Mektebi ve el işlemleri şubesinde ise eski dönemlere ait elbiseler, işlemeli entariler, şalvarlar, gelinlere özel süslü ürünler, işlemeli mendiller, yastıklar ve kabartmalar teşhir edilmiştir.

Duyun-ı Umumiye şubesi sergi için önem arz etmektedir. Söz konusu şubeye girildiğinde uzun bir masa üzerinde farklı yaşlardaki böcekler, bunların açığındaki vaziyetleri, üçüncü ve dördüncü uykudaki hâlleri teşhir edilmiştir. Ayrıca kozaların üzerindeki pamukları temizlemek için oldukça basit bir makine, kelebeklerin konulması için kâğıt torbalar, şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nde beslenmiş olan kozaların koleksiyonu, Bursa'daki bütün koza fabrikalarının ürünlerini içeren bir katalog ile saatte altı bin kelebek dökülmek üzere üretilmiş bir makine yer almıştır. Önceki dönemlerde işçiler havanlarla kelebek dökerken bu makine sayesinde bir saatte altı bin kelebek dökülmektedir. Bu ise yirmi işçinin harcadığı mesaiden tasarruf edilmesi anlamına gelmektedir. Bu şubenin sol tarafında erkek ve dişi kelebeklerin iç organlarını gösteren bir numune, çıkarılmış tohumlar ile normal tohumları ebadına göre ayırmayı sağlayan ecnebi bir makine de yer almıştır.

70 İrakkiye olarak ifade edilen o coğrafyaya has dokuma ürünleridir.

Ayrıca Bursalı Mıgırdıç Efendi namında bir sanatkârın buharla çalışan bir koza fabrikasının bütün teferruatını içeren küçük bir numunesi de teşhir edilmiştir. İpek böceklerine küçükken verilecek dut yapraklarını kıyan makine dahi salonun bir köşesinde sergilenmiştir. Bununla birlikte Hacı Bektaş Mahallesi mahsulü 230 kilo ağırlığında ve bir metre yirmi beş santim uzunluğundaki tek parça tuz sütunu ile Kocahisar Kengeri memlehalının tuz numuneleri teşhir edilmiştir.

Saraç ve dericilik şubesinde yerli eyerler, renkli deriler, ayakkabılar, silahlıklar, eteklikler ve at koşum takımları teşhir edilmiştir. Ayrıca Bursalı Saraç Şevket Efendi'nin imalatı Çerkez kalpaklar, çeşitli kırbaçlar ve araba koşum mamulâtı da mevcuttur. Bununla birlikte söz konusu şubede eski dönemden itibaren kullanılan bütün ayakkabılar da sergilenmiştir. Ayrıca Edremit'in köseleleri, Ayvalık ve Kütahya'nın vidalaları ve Kırşehir ile Eskişehir'in tiftik derileri ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte şimdiye kadar Avrupa'dan getirilen renkli veya siyah dana derisinden çeşitli meşinler, güderiler ve beyaz yumuşak deriler bu dönemde Ömer Ağa isminde bir sanatkâr tarafından Bursa'da imal edilmekte ve bu şubede yer almaktadır.

Ziraat mahsulâtı şubesinde Pazarköy, Sandıklı, Uşak, Karahisar, Gördes, Kırmasti, Kütahya, Gönen ve Edremit'e ait bakla, nohut, fasulye, börülce, mercimek, burçak ve sanayi bitkisi keten tohumu ile susam teşhir edilmiştir. Ayrıca hububat olarak Kütahya, Gemlik, Uşak ve Karahisar'a ait buğday, sert buğday, mor buğday, arpa, yulaf, mısır, kuşyemi ve kızıl darı bulunmaktadır. Bununla birlikte Aziziye tiftiği, Bilecik bal mumu, sarı buğday başağı, Bandırma un fabrikası ürünleri, Karahisar afyon ve haşhaşı, Gönen karpuz ve kavunları ile soğan, zeytin, hardal tohumu, razaki üzümü, ceviz, patates, anason, badem, cehri ve pamuk tohumu da sergilenmiştir. Ayrıca arı kovanlarının yanı sıra Mehmet Hulusi Efendi'nin imal ettiği ziraat makineleri de bu şubede yer almıştır.

Dersaadet Sanayi Mektebi şubesinde dolaplar, koltuklar ve Bursalı Hasan Efendi'nin gayet sanatkârane bir kütüphanesi teşhir edilmiştir. Söz konusu kütüphane üç gözlü dönme dolap şeklinde olup birinci gözünde tuvalet takımı, ikincisinde yazı takımı ve üçüncüsünde de şurup takımı yer almaktadır. Ayrıca Gönenli Mehmet Lütfi Efendi'nin gece saati görmek için iki tarafından elektrik ışığını yansıtan asma saati de teşhir edilmiştir. Bununla birlikte Kehribarcıbaşı Ali Bey'in sandıklı iskemleleri de ziyaretçilerin takdirini toplamıştır. Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi şubesinde ise yazıhaneler, aynalı dolaplar, masalar, lavabolar ve Kastamonu mamulâtından mutfak takımları ile kahve değirmenleri teşhir edilmiştir. Ayrıca karyola takımı, konsol, kütüphane, üst tarafı Kütahya çinisi kaplamalı lavmana⁷¹, keski ve muhtelif aletler bulunmaktadır. Ayrıca bu şubede yerli mühendisler tarafından resimlendirilen Bursa şehrinin boyalı bir kabartma haritası da dikkat çekmektedir.

Sanayi-i muhtelif şubesinde Bursa yapımı gümüştan el işlemeli sigara kutuları, sigara ağızlıkları, fincan zarfı, gümüş kırbaçlar ve tesbihler teşhir edilmiştir. Ayrıca İstanbul eczacılarından İbrahim Nazif, Ethem Perto ve Nüzhet beylerin hazırlamış oldukları ilaçlar ile Akif Efendi'nin yerli bastonları da sergilenmiştir. Ziraat sanayisi ve gıda şubesinde ise muhtelif sabun türleri teşhir edilmiştir.

71 Oda içindeki lavabodur. Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 737.

Özellikle Gemlikli Piyeli biraderler tarafından sabundan imal edilen bir metre uzunluğunda ve seksen santimetre genişliğindeki Osmanlı arması ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir. Ayrıca Bursa mamulatu tereyağı ve zeytin yağları ile Bilecik'in yufka ve çörekleri de söz konusu şubede yer almaktadır.

Orman ve maden şubesinde Maden Mühendisi Abdullah Bey'in koleksiyonu, Balya madeninin simli kurşunu ile maden suları teşhir edilmiştir. Ayrıca akmeşe, ahlat, kayın, karaağaç, servi, yabani kestane, ceviz, karakavak ile muhtelif ağaç numuneleri de yer almıştır. Doğramacılık şubesinde ise kaval, zurna, ney gibi birçok müzik aleti sergilenmiştir. Ayrıca yerli ustaların imal ettiği levhalar, sandalyeler, dolaplar ve masalar da teşhir edilmiştir.

Çini ve züccaciye şubesi iki farklı salondan oluşmaktadır. Kütahyalı İbrahim Bey ve Hacı Minasyan'ın sahibi olduğu fabrika mamulatından vazolar, sürahiler, sobalar, yemek takımları, çiçek saksıları, su kapları, şeker ve kahve kâseleri, kahve fincanları, yazı takımı ile masa taşları teşhir edilmiştir. Şeker ve şekerlemeler şubesinde ise Şekerci Rıza ve oğlu ile Telmak Efendi'nin şekerden imal ettiği saat kuleleri ile çeşitli lokumlar, reçeller, ballar ve şuruplar teşhir edilmiştir. Singer Fabrikası şubesinde ise Singer Dikiş Makinesi ve bu makinelerde işlenen ürünler sergilenmiştir. Son olarak tütün reji şubesinde de reji idaresinin üretimi olan her çeşit sigara ile tütünler teşhir edilmiştir.⁷²

Bursa Mahsulat ve Mamulat Sergisi'nin sanayi şubesinde 200, halıcılık şubesinde 3.000, Duyun-ı Umumiye şubesinde 500, maden kısmında 66, ziraat kısmında 16, makine ve sanayi kısmında 84 tablo, orman kısmında ise her çeşit ağaç numunelerini içeren 8 camekân ve el işleri şubesinde ise 1200 parça eşya mevcuttur.⁷³ Bununla birlikte sergiye gönderilen eşyaların toplam miktarı ve değeri ise şöyledir: Hüdavendigâr Vilayeti üretimi 18.434 parça, 710 metre 60 santim ve 1.659 kilo 813 gram eşya ile mahsul teşhir edilmiştir. Bunların değeri ise 712. 908 kuruştur. Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinden ise sergiye 3.294 parça ve 511 metre 95 santim eşya ile ürün gönderilmiştir. Bunların değeri de 240.931 kuruş ve 15 paradır. Böylece toplamda 953.839 kuruş ve 15 para değerinde eşya ile mahsulün Bursa Sergisi'nde teşhir edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴

2.4 1906 Bursa Sergisinde Düzenlenen Müsabakalar ve Eğlenceler

Sergi boyunca düzenlenen güreş ve yarış müsabakalarının iki amacı bulunmaktadır. Birincisi ziyaretçilerin sergiye katılımını arttırmak ve eğlenmesine imkân sunmaktır. İkincisi ve daha

72 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9118, 1324 B. 17/5 Eylül 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9120, 1324 B. 19/7 Eylül 1906, s. 3; *Sabah Gazetesi*, No: 6073, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2; *Servet-i Fünûn*, No: 804, 1324 Ş. 01/20 Eylül 1906, s. 273; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 290-295. BOA. ML.EEM. 575/32 1324 L. 22/9 Aralık 1906; BOA. ML.EEM. 593/52 1325 S. 27/11 Nisan 1907; BOA. ML.EEM. 597/88 1325 Ra. 29/12 Mayıs 1907. Sergi şubeleri hakkında muhtelif gazete nüshalarında ve vilayet salnamesinde verilen bilgilerin çoğunluğu benzerlik taşımaktadır. Ayrıca birbirinden farklı ve birbirini tamamlayıcı bilgiler de bulunmaktadır. Bununla birlikte gerek şube sayısında gerek ise şubelerin isimlendirilmesinde farklılıklar görülmektedir. Ayrıca bazen de teşhir edilen bir ürünün farklı gazete muhabiri tarafından ayrı şubede teşhir edildiği yönünde bilgiler de yer alabilmektedir.

73 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9120, 1324 B. 19/7 Eylül 1906, s. 3.

74 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 295.

önemlisi ise spor dalları ile hayvan ırklarının ıslah edilmesine katkı sağlamaktır. Sergi boyunca söz konusu amaçlar doğrultusunda düzenlenecek müsabakalara çok sayıda başvuru yapılmıştır.⁷⁵ Bu müsabakalar 21 Eylül'den 30 Eylül'e kadar devam etmiştir. Mahalli koşu müsabakaları için Acemler Demiryolunun kuzeyinde yer alan Paşa Çiftliği'ndeki 1.400 metre uzunluğundaki at yolu kullanılmıştır. Tecrübe, Bursa, Sergi, Nilüfer, Jandarma Süvari ve Reji Süvari olarak isimlendirilen altı farklı at koşusu üç günde gerçekleşmiştir. Söz konusu at koşularında ilk üçe girip başarılı bulunan katılımcılara komisyon tarafından 20 ile 100 mecediye arasında para ödülü verilmiştir. Ayrıca merkep koşusu, yaya ayak koşusu, çuval yarışı, el arabası koşusu, hamal koşusu, yağlı direğe tırmanma müsabakası ve velespit (bisiklet) yarışı gibi muhtelif programlar da düzenlenmiştir.⁷⁶ Söz konusu müsabakalarda da dereceye giren katılımcılara komisyon tarafından 3 ile 10 mecediye arasında para ödülü verilmiştir. Koşu ve yarış müsabakalarının haricinde güreş müsabakaları da yapılmıştır. Bu müsabakalarda başarılı olanların toplamda 100 mecediye ile ödüllendirilmesine karar verilmiştir.⁷⁷ Pehlivan güreşleri 30 Eylül günü ahalinin yoğun bir katılımıyla icra edilmiştir. Müsabakalarda meydana çıkan pehlivan adeti otuz çifti geçmiştir. Koç Mehmet pehlivan ise büyük mükâfatı almaya hak kazanmıştır.⁷⁸

Sergi komisyonu tarafından müsabakaların yanı sıra ziyaretçilerin eğlenmesine yönelik programlar da organize edilmiştir. Özellikle serginin gerçekleştiği Mülkiye İdadi Mektebi binasının bahçesinde çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir. Bahçedeki bir dairede sinematograf gösterisi gerçekleştirilmiştir. Cuma, cumartesi, pazar ve salı günleri ince saz ve müzik eğlenceleri icra edilmiştir.⁷⁹ Söz konusu eğlencelerin haricinde Vali Tevfik Bey, 22 Eylül Cumartesi gecesi Bursa Sergisi'nin düzenlendiği alanda büyük bir balo tertip etmiş ve çok sayıda davetli baloya katılmıştır.⁸⁰ Ayrıca bu baloda piyango çekilişi de düzenlenmiştir.⁸¹

2.5 1906 Bursa Sergisinde Gerçekleşen Satışlar ve Ödül Kazananlar

Bursa Sergisi'nin hazırlık sürecinde ziyaretçi sayısının artırılması amacıyla komisyon tarafından yapılan çalışmaların sonuç verdiği ve birçok kişinin de bu vesile ile sergiyi ziyaret ettiği anlaşılmaktadır.⁸² Sergi binası sabahleyin saat⁸³ 1'de açılmakta ve saat 5'te ise kapanmaktadır. Saat 7'de tekrar açıldıktan sonra ise 11.30'a kadar açık kalmaktadır. Sergi bahçesi ise açılıştan

75 BOA. DH.MKT. 1089/38 1324 R. 17/10 Haziran 1906; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9120, 1324 B. 19/7 Eylül 1906, s. 3; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9147, 1324 Ş. 6/24 Eylül 1906, s. 3; *Hüdavendigar Gazetesi*, No: 2222, 1324 Ş. 15/4 Ekim 1906, s. 1.

76 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9145, 1324 Ş. 4/22 Eylül 1906, s. 3.

77 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9120, 1324 B. 19/7 Eylül 1906, s. 3.

78 *Hüdavendigar Gazetesi*, No: 2222, 1324 Ş. 15/4 Ekim 1906, s. 1.

79 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 289-290; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9100, 1324 C. 17/8 Ağustos 1906, s. 2.

80 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9152, 1324 Ş. 11/29 Eylül 1906, s. 2.

81 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 296.

82 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

83 Burada ifade edilen saatler ezani (alaturka) saate göredir.

gece saat 3'e kadar ziyaretçilerin kullanımına açıktır. Giriş ücreti çalgı ve müzikli eğlencelerin olduğu günlerde iki ve diğer günlerde ise bir kuruştur. Salı günleri sadece kadınlar sergiyi ziyaret edebilmektedir. Altı yaşından küçük çocukların ise sergi alanına girmesi yasaktır.⁸⁴

Bursa Sergisi'ni ilk gün 3.300, ikinci gün 2.650 ve üçüncü gün 2.020 kişi ziyaret etmiştir. Bununla birlikte birinci günde 4.500, ikinci günde 14.800 ve üçüncü günde ise 10.000 kuruşluk satış gerçekleşmiştir.⁸⁵ Serginin açılışından sonraki ilk on yedi günde ise 23.032 kuruş giriş ücreti hasılatı elde dılmıştır.⁸⁶ 1906 Bursa sergisini 6.025'i kadın olmak üzere toplamda 27.837 kişi ziyaret etmiştir. Ayrıca bu sergide 182.624 kuruşluk satış gerçekleşmiştir.⁸⁷ Sergide gerçekleşen satışların önceden belirlenen kurallar doğrultusunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Satış işlemleri komisyona bağlı muhasebe heyetinin yetkisi ve denetiminde olup sergi sürecinde hademe, veznedar ve sandık eminleri de komisyon tarafından görevlendirilmiştir.⁸⁸ Sergide ürün ve eşya sahiplerinden teşhir ismi altında herhangi bir ücret alınmamıştır. Sadece gerçekleşen satışların yüzde beşi masraf karşılığında komisyona kalmış ve söz konusu gelir de organizasyon giderlerine harcanmıştır. Bununla birlikte sergi süresince satışı gerçekleşmeyen ürünler de sahiplerine iade edilmiştir.⁸⁹

Tablo 2. *Sergi Ziyaretçilerinin Memleketi, Sayısı ve Harcama Miktarı*

Ziyaretçilerin Memleketi (uyruğu) ve Sayısı		Ziyaretçilerin Harcama Miktarı	
Memleketi (uyruğu)	Sayısı (kişi)	Kuruş	Para
Osmanlı	27.639	162.300	10
Alman	56	1.955	
Fransız	67	11.047	20
İngiliz	22	968	
Avusturyalı	25	3.355	20
İsviçreli	2	130	
İspanyol	3	88	
İtalyan	3	48	
Acem	9	1.950	
Rus	2	108	
Flemenkli	6	489	
Hintli	3	185	
Toplam	27.837	182.624	10

Kaynak: *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 296.

84 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 289-290; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9100, 1324 C. 17/8 Ağustos 1906, s. 2.

85 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 291; *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

86 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9147, 1324 Ş. 6/24 Eylül 1906, s. 2.

87 *Bursa Sergisi Dergisi*, No: 4, (31 Temmuz 1325/13 Ağustos 1909), s. ek; *Bursa Sergisi Dergisi*, No: 9, (Eylül 1325/ Eylül 1909), s. 106. Ayrıca 1909 Bursa sergisini toplamda daha fazla kişi ziyaret etmiştir. Buna rağmen 1906 sergisini ziyaret eden kadın sayısı 1909 sergisine göre daha fazladır.

88 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, s. 290-291.

89 BOA. ML.EEM. 575/32 1324 L. 22/9 Aralık 1906; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9016, 1324 Ra. 21/15 Mayıs 1906, s. 2.

Sergi nizamnamesine göre 1906 Bursa Sergisi'nde eşya ve ürün teşhir edenler arasında başarılı bulunanların teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda mükâfat olarak söz konusu kişilere nişan, madalya veya şahadetname verilmesi için hazırlık yapılmış ve komisyon tarafından katalog hazırlanmıştır.⁹⁰ Buna göre; birinin üçüncü, üçünün dördüncü, dördünün beşinci rütbeden mecidi ile ikisinin dördüncü rütbeden Osmanî ve birinin de üçüncü rütbeden şefkat olmak üzere toplamda on bir kişiye nişan verilmesi sergi komisyonu tarafından uygun görülmüştür. Bununla birlikte toplamda altmış dokuz kişinin de sanayi madalyası ile mükâfatlandırılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu seksen kişiden yirmi dördü kadın katılımcıdır. Ayrıca bu kişiler arasında birçok meslek gurubundan katılımcı bulunmakla birlikte ipekçilik, dokumacılık ve araba imalatçıları ile eğitimcilerin ön plana çıktığı görülmektedir.⁹¹ Nişan ve sanayi madalyalarının yanı sıra 1906 Bursa Sergisi'nde teşhir ettikleri ürün ve eşya karşılığında başarılı bulunan katılımcılara şahadetname verilmiştir.⁹² Hüdavendigâr Vilayeti'nden 387 kişi birinci derecede ve 135 kişi ise fevkalade derecesinde olmak üzere 522 kişi şahadetname almaya hak kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinden ise 38 kişi birinci derecede ve 37 kişi ise fevkalade derecesinde olmak toplam 75 kişi şahadetname almıştır. Böylece bu sayı toplamda 597'ye ulaşmıştır.⁹³ Bununla birlikte serginin düzenlenmesinde görev alan yetkililer de rütbe ile terfi edilmiş veya nişan ile ödüllendirilmişlerdir. Örneğin; sergi sürecindeki çalışmalarından dolayı Nafia Ser-mühendisi Muavini Şefik Efendi, Bursa valiliğinin isteği ve merkezin de onayıyla üçüncü dereceden rütbe ile terfi edilmiştir.⁹⁴ Ayrıca Bursa Düyun-ı Umumiye Nazırı Mehmet Tevfik Bey'in üçüncü rütbeden ve Bursa harir teftiş memurlarından Mehmet Sabit ile Kırkor Efendilerin ise beşinci rütbeden mecidi nişanı ile taltiflerine karar verilmiştir.⁹⁵

90 BOA. Y..MTV. 285/167 1324 S. 25/20 Nisan 1906; *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9147, 1324 Ş. 6/24 Eylül 1906, s. 2.

91 BOA. Y..MTV. 291/123 1324 Za. 3/19 Aralık 1906.

92 II. Abdülhamit döneminde düzenlenen mahalli sergilerde başarılı bulunan katılımcılara mühürlü ve yazılı olarak şahadetname, tahsinname veya takdirname verilmiştir. Buna benzer bir durum Bursa Sergisi için de geçerlidir. Buna rağmen Bursa Sergisi'nde şahadetname almaya hak kazananların sayısı önceki sergilere göre çok fazladır. Örneğin; Diyarbakır sergisinde sadece on üç kişi tahsinname ile takdir edilmiştir. Ayrıca Trabzon Sergisi'nde de hem takdirname hem de şahadetname verilmiştir. Burada dört kişi şahadetname ve otuz yedi kişi de takdirname almıştır. Bursa Sergisi'nde ise diğer mahalli sergilere göre şahadetname verilen katılımcı sayısı çok fazladır. Bu durum Bursa Sergisi'nde eşya ve ürün teşhir eden bütün katılımcılara şahadetname verildiği düşüncesi oluşturabilir. Bununla birlikte söz konusu sergide teşhir ettikleri ürün karşılığında temyiz komisyonu tarafından takdir edildiği ve övüldüğü için şahadetname verildiği de arşiv belgelerinde açıkça belirtilmektedir. BOA. ML.EEM. 593/52 1325 S. 27/11 Nisan 1907; BOA. ML.EEM. 597/88 1325 Ra. 29/12 Mayıs 1907; BOA. BEO. 2081/156025 1321 Ra. 4/31 Mayıs 1903; BOA. Y..A...HUS 450/62 1321 Ra. 21/17 Haziran 1903; BOA. BEO. 2294/172025 1321 Z. 29/17 Mart 1904; BOA. İ..DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903; *Sabah Gazetesi*, No: 4930, 1321 R. 22/18 Temmuz 1903, s. 2; *Sabah Gazetesi*, No: 4890, 1321 Ra. 12/8 Haziran 1903, s. 2; *İkdam Gazetesi*, No: 3228, 1321 Ra. 12/8 Haziran 1903, s. 2; *Trabzon Vilayet Salnamesi*, s. 221.

93 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 296.

94 *Sabah Gazetesi*, No: 6081, 1324 B. 23/11 Eylül 1906, s. 1.

95 BOA. DH.MKT. 1126/64 1324 N. 22/29 Ekim 1906.

3. 1906 Bursa Sergisi Bağlamında Hüdavendigâr Vilayetinin İktisadi Durumu

Hüdavendigâr Vilayeti'nin ipekçilikte ve buna bağlı olarak ipekli dokuma ile halıcılıkta önemli bir mevkiye olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ Sadece Bursa şehrinde serginin düzenlendiği dönemde 700 civarında ipekli kumaş ve krep, 600 kadar havlu, 60'tan fazla futa⁹⁷ ve 200'den fazla bez, bürümcek ve gömleklik helalî imal eden tezgâh bulunmaktadır. Söz konusu tezgâhlarda üretilen ipekli dokumalar Bursa ahali tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte İstanbul ve diğer Osmanlı vilayetlerine hatta bazı Avrupa memleketlerine dahi bu ürünler ihraç edilmiştir. Bursa Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası yetkilileri söz konusu ürünlerinin kullanışlı ve fiyatının da uygun olduğu için sergi sürecinde ziyaretçilerin rağbet göstereceğini düşünmüştür.⁹⁸ Dokuma üretiminde yer alan muhtabiye sanayisi ise vilayette mevcut bulunan en eski esnaf kollarındandır. Muhtab esnafı kıldan dokudukları heybe, soğuk mevsimlerde kullanılan hayvanlara mahsus örtü, yem torbaları ve kolan imal etmektedir. Ayrıca üzeri boncuklu bazı süslü hayvan takımları, küçük, renkli ve çeşitli boncuklarla süslü perde bağları ve kornişler üretmektedirler. Bununla birlikte söz konusu esnaf ev ürünlerinde kullanılan kumaşları da imal etmektedir. Özellikle bu ürünlerin son on beş-yirmi sene zarfında çok fazla rağbet görmeye başladığı ve çevre vilayetlere dahi satıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda muhtap mamulatinin sergide yer almasının bu ürünlere karşı gösterilen rağbeti daha da arttıracığı düşünülmektedir.⁹⁹ Söz konusu dokuma ürünleri ve diğer eşyaların sergide önemli bir yekûn tuttuğu görülmüştür. Bununla birlikte Bursa, havlu üretiminde de önemli bir merkez olup vilayetin başlıca ihraç ürünleri arasında yer almıştır. Sadece Bursa'nın önde gelen tüccarlarından Hacı Hakkı Efendi'nin sahibi olduğu 800 tezgâh bulunmaktadır.

Sergi şubeleri incelendiğinde halıcılık şubesi nitelik ve nicelik olarak ön plana çıkan şubelerdendir. Burada Isparta, Gördes, Uşak, Simav, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Kayseri ve Sivas'tan gelen ipekli ve yünlü halılar teşhir edilmiştir. Bu şehirler halıcılığın en önemli imalat merkezleridir ve söz konusu şehirlerde her yıl üç milyon franklık halı üretilmektedir. Bu halılar nefaset ve latifliği bakımından İran halılarıyla rekabet edecek derecededir. Bu ise icra edilen yünün özgünlüğü ve boyaların mahiyetinden ileri gelmektedir. Hüdavendigâr Vilayeti de halıcılığın önemli merkezlerindedir.¹⁰⁰ Sergide hem sayısal hem maddi değeri yüksek, uzman ustalar tarafından üretilmiş birçok levhanın teşhir edildiği de görülmüştür. Söz konusu levhalar en meşhur ustaların yazılarını içermiştir. Ayrıca bu levhaların zeminleri Bursa'nın "şib" olarak tabir edilen ipekli kumaşlarından hazırlanmıştır. Bunların çerçeve ve bütün aksamalarında dahi sadece yerli ürünler kullanılmıştır.¹⁰¹

96 *Sabah Gazetesi*, No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906, s. 2.

97 Vücudun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşanılan, genellikle ipekten bir çeşit önlük ve peştamaldır. Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 394.

98 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9042, 1324 R. 17/10 Haziran 1906, s. 2.

99 *Sabah Gazetesi*, No: 6016, 1324 Ca. 16/8 Temmuz 1906, s. 3.

100 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906, s. 2.

101 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9042, 1324 R. 17/10 Haziran 1906, s. 2.

Hüdavendigâr Vilayeti'nde mevcut bulunan en eski esnaf kollarından bir diğeri ise saraç sanayisidir. Bu ürünler Hüdavendigâr Vilayeti'nde kullanıldığı gibi diğer vilayetlere de satılmaktadır. Ayrıca saraçların imal ettiği tek atlı araba koşumlarının da sergide teşhir edilmesinin fayda sağlayacağı yetkililer tarafından düşünülmektedir.¹⁰² Bu doğrultuda saraç ve dericilik şubesinde birçok ürün sergilenmiş ve ziyaretçilerin de beğenisini kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilerleme sağlamış sanayi dallarından birisi de araba imalatıdır. Gerek yük gerekse taşımacılıkta kullanılan arabalar Hüdavendigâr Vilayeti'nde de imal edilmektedir. Gerçekte bu sanayi dalı marangozluk, demircilik ve döşemecilik gibi muhtelif zanaatların birleşmesinden vücuda gelmektedir. Son senelerde sadece yerli ürünler kullanılmış ve âdetâ fabrika denilecek derecede imalathaneler tesis edilmiştir. Saraç esnafının her biri şevk ve gayretle çalışmış ve sergi için sepet ile körük çeşidinden arabalar imal etmişlerdir.¹⁰³ Yerli ustalar tarafından üretilen fayton, lando, kupa ve tatar arabaları serginin değerini arttırmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere yetkililer artık bu alanda ithalata ihtiyaç kalmadığını iftiharla belirtmiş ve bu durumdan memnuniyet duymuşlardır.¹⁰⁴ Söz konusu alanların haricinde vilayetin gıda alanında gelişme gösterdiği, çinicilik konusunda önemli bir mevkide bulunduğu ve vilayette orman ile maden mahsulatının da mühim olduğu bu sergi ile anlaşılmıştır.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin iktisadi durumu hakkında yukarıda ifade edilen olumlu gelişmelerin yanı sıra çözülmesi gereken büyük problemlerle de karşılaştığı görülmektedir. Hüdavendigâr Vilayeti ahalisinin büyük bir kısmı ziraat ile meşguldür. Bununla birlikte teşhir amacıyla gönderilen ziraat mahsulü numunelerinin neredeyse hiçbirinin tam anlamıyla nizamnamede belirlenen kurallara uygunluk göstermediği de yetkililer tarafından açıkça ifade edilmiştir. Bursa valiliği vilayet toprağının verimli olmasına rağmen mükemmel ürün yetiştirilememesini iki esas noktanın ihmal edilmesine bağlamıştır. İlki toprağın mahsul için hazırlanma sürecinde yeni ziraat aletleri kullanılmamış ve dönemin şartlarına uygun hareket edilmemiştir. Ziraat aletlerinin kullanımı konusunda çiftçiler yetkililer tarafından bilgilendirilmiş, sözlü ve fiili olarak uyarılmış ve teşvik edilmiştir. Buna rağmen çiftçilerin ancak yüzde birinin belirlenen uyarıları dikkate aldığı, çoğunluğunun ise eski usul çiftçiliği sürdürdüğü görülmüştür. İkincisi ise tohum seçimi konusunda yapılan yanlış tercihlerdir. Özellikle tohum seçiminde fennî kurallara riayet edilmediği ve bu sebeple de verimlilik konusunda beklenen faydanın görülmediği anlaşılmıştır.

Yetkililer bu sergi vesilesi ile mahallî dokuma ürünü olan halıcılığa dair de karşılaşılan bazı problemleri ifade etmiştir. Mesela halıların bir kısmının iplikleri boyandıktan sonra memlekete gelmekte ve yerli yün iplik yerine Avrupa malı ipliklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Avrupa ipliklerinin daha ucuz ve kolay ulaşılabilir olmasından kaynaklanmış ve bu ipliklerin piyasada kabul görmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple sanayi mekteplerinde iplik ve boyacılık sınıfları açılması gerektiği ve söz konusu sorunun da bu yöntem ile çözüleceği yetkililer tarafından

102 *Sabah Gazetesi*, No: 6016, 1324 Ca. 16/8 Temmuz 1906, s. 3.

103 *Tercümanı Hakikat Gazetesi*, No: 9042, 1324 R. 17/10 Haziran 1906, s. 2.

104 *Servet-i Fünûn*, No: 804, 1324 Ş. 01/20 Eylül 1906, s. 274.

belirtilmiştir. Ayrıca iplik boyama üzerine eğitim kurumları yaygınlaştıktan sonra dokuma fabrikalarının da tesis edileceği yetkililerce ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Sonuç

Osmanlı mahallî sergiciliğinin tarihî inkişafı 20. yüzyılın ilk yılında başlamış, bu inkişaf kısa sürede yeni sergilerin tertibi ve tecrübelerin edinilmesi ile tekâmül evresine girmiştir. Bu anlamda II. Abdülhamit döneminde Konya Sergisi ile başladığı anlaşılan mahallî sergicilik serüveni zamanla Osmanlı coğrafyasının diğer şehirlerine de sirayet etmiş, Halep, Sivas, İzmir, Mamuratülaziz, Diyarbakır, Trabzon, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde sergiler düzenlenmiş, bu süreç Osmanlıda sergicilik kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mahallî sergiciliğin 20. yüzyılın başlarındaki tarihî serüveni ve sergicilik faaliyetlerinin misyonu bugünkünden çok daha farklı bir şekilde cereyan etmiştir. Bugün daha çok sanatsal ve estetik kaygılarla tertip edilen sergiler geçmişte daha spesifik bir amaca hizmet etmiş; yerli üretimin desteklenmesi, ithalata bağımlılığın azaltılması, Osmanlı topraklarında hayvancılık, tarım ve sanayinin geliştirilmesi gibi gayeler Osmanlı mahallî sergiciliğinin erken dönemdeki temel misyonları olmuştur. Bu yönüyle günümüzde dar sanatsal çerçevede ele alınan sergiciliğin, geçmişte bu amacının çok daha ötesinde bir misyonla icra edildiği, sınai, iktisadi ve sosyal açılardan devletin taşraya dokunuşuna imkân tanıyan bir araç olarak kurgulandığı ve yerli üretimi teşvik çabasının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı mahallî sergiciliğinin inkişafı evresinde, esas itibarıyla bu sergicilik kültürünün de temelleri atılmış; mahallî sergilerin yapılış şekilleri ile organizasyon süreçleri bu evrede belli bir forma sokulmuştur. II. Abdülhamit dönemi mahallî sergileri bütünsel bir perspektifte ele alındığında, sergilerin açılış tarihlerinin genel olarak sultanın cülus ve doğumu gibi özel günlere göre ayarlandığı anlaşılmaktadır. Sergilerde teşhir edilecek ürünlerin tespit ve tayini meselesi ise belirli şartlara bağlanmıştır. Söz gelimi bir sergide teşhir edilecek mamul ve mahsullerin Osmanlı topraklarında üretilmiş veya yetiştirilmiş olması en önemli ve bağlayıcı şartlardan biri olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme esas itibarıyla Osmanlı mahallî sergiciliğine tamamen yerli ve millî bir organizasyon kimliği kazandırmıştır. İthal ürünlere bu organizasyonların bazılarında yer verilmeyişi ve bazılarında ise çok sınırlı düzeyde yer verilmesi, bu durumun da yerli üretime katkı sağlaması düşüncesiyle gerçekleştirilmesi belirttiğimiz savımızı temellendiren önemli bir argümandır.

Osmanlı yerli ürünler sergiciliğinin ilk örneklerini oluşturan organizasyonlara katılımın hangi boyutlarda gerçekleştiği sergicilik faaliyetlerinin toplumdaki karşılığının tespit edilmesi açısından son derece önemlidir. Bu noktada II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yıl dönümünde, 1 Eylül 1906'da, açılan Bursa Mamulat ve Mahsulat Sergisi'ne katılımın derecesine dair kaynakların verdiği bilgiler doyurucu niteliktedir. Buna göre Hüdavendigâr vilayetinin ilk yerel sergisi

105 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, s. 292-293.

olmasına rağmen adı geçen sergiye hem katılımcı hem de ziyaretçi bağlamında büyük bir teveccüh gösterilmiş, sergi yoğun ilgi ile karşılanmıştır. Serginin vilayet özelinde düzenlenen ilk sergi olmasına rağmen bu denli rağbet görmesi, organizasyonların hem ekonomik hem de sosyal yönleriyle başarıya ulaştığını gösteren önemli bir örnektir. Dolayısıyla bu organizasyonların sınırlı bir çevrenin ilgisini çeken suni bir organizasyon olmadığını söylemek mümkündür.

Mahallî sergicilik faaliyetleri vilayetlerin birçok yönden tanıtımına da önemli katkılar sunmuştur. Bu sergilerde teşhir edilen ürünler genelde o vilayetin karakteristik mahsul ve mamulünün ön plana çıkmasını sağladığı gibi muhtelif ürünlerin mukayesesine imkân sunmuştur. Bununla birlikte vilayetlerin iktisadi özellikleri hakkında toplu istatistiki bilgilerin ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur. Söz gelimi Bursa merkezli Hüdavendigâr Vilayeti'nin ipekçilik, araba imalatçılığı ve dokuma üretiminde önemli bir mevkiye olduğu görülmüştür. Ayrıca bazı alanlarda artık ithalata ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte ziraat ve imalat sektöründe yaşanan problemlerin çözümüne yönelik fikirlerin oluşmasını da sağlamıştır. Bu organizasyonlar marifetiyle daha geniş kitlelere ulaşım mümkün olabilmiş, sanat ve sanatkârlar muhataplarıyla buluşturulmuş ve arz talep dengesinde olumlu ivme meydana getirilmiştir. Daha da önemlisi ise, düşünülenin aksine, II. Abdülhamit dönemi mahallî sergileri sonraki dönemlerde düzenlenecek olan mahallî ile yerli sergilere örnek teşkil etmiş ve yerli üretimin geliştirilmesi çabalarının bu dönemdeki varlığının önemli kanıtlarından biri olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları (BOA)

Bâb-ı Âli Evrâk Odası: BEO. 2048/153557 1321 M. 21/19 Nisan 1903; BEO 2058/154337 1321 S. 5/3 Mayıs 1903; BEO 2081/156025 1321 Ra. 4/31 Mayıs 1903; BEO. 2087/156507 1321 Ra. 13/9 Haziran 1903; BEO 2294/172025 1321 Z. 29/17 Mart 1904; BEO. 2862/214589 1324 Ca. 9/1 Temmuz 1906; BEO 2903/217666 1324 B. 15/4 Eylül 1906; BEO 2911/218314 1324 B. 29/18 Eylül 1906.

Bâb-ı Âli Evrâk Odası, Şûra-yı Devlet: ŞD. 536/22 1324 R. 28/21 Haziran 1906.

Dâhiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi: DH. MKT. 482/36 1321 B. 1/23 Eylül 1903; DH.MKT 1089/38 1324 R. 17/10 Haziran 1906; DH.MKT. 1126/64 1324 N. 22/29 Ekim 1906.

İrade, Dâhiliye: İ.DH. 1377/20 1318 Ca. 7/1 Eylül 1900; İ.DH. 1410/20 1321 Ra. 05/01 Haziran 1903; İ..DH. 1412/28 1321 Ca. 17/11 Ağustos 1903.

İrade, Orman ve Maadin: İ.OM.. 11/18 1324 Ca. 7/29 Haziran 1906.

Maârif Nezâreti, Mektubî Kalemi: MF. MKT 730/22 1321 C. 1/25 Ağustos 1903; BOA. MF. MKT 915/74 1324 M. 12/8 Mart 1906; MF.MKT. 947/37 1324 C. 11/13 Ağustos 1906.

Maliye Nezâreti, Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti: MLE.EEM. 559/17 1324 C. 17/8 Ağustos 1906; MLE.EEM. 575/32 1324 L. 22/9 Aralık 1906; MLE.EEM. 593/52 1325 S. 27/11 Nisan 1907; MLE.EEM. 559/72 1324 C. 21/12 Ağustos 1906; MLE.EEM. 597/88 1325 Ra. 29/12 Mayıs 1907.

Yıldız, Mütenevvi Evrâk: Y..MTV. 285/167 1324 S. 25/20 Nisan 1906; Y..MTV. 291/123 1324 Za. 3/19 Aralık 1906.

Yıldız, Perakende Evrâkı Maliye Nezâreti Maruzâtı: Y..PRK.ML.. 22/72 1319 Z. 22/1 Nisan 1902.

Yıldız, Resmî Maruzât: Y..A...RES 105/28 1317 L. 7/8 Şubat 1903.

Yıldız, Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı: Y..A...HUS 450/62 1321 Ra. 21/17 Haziran 1903; BOA. Y..A...HUS 454/126 1321 Ca. 28/22 Ağustos 1903; Y..A...HUS. 456/4 1321 C. 10/3 Eylül 1903.

Sürelî Yayınlar

Bursa Sergisi Dergisi, No: 1, (10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909); No: 4, (31 Temmuz 1325/13 Ağustos 1909); No: 9, (Eylül 1325/ Eylül 1909).

Hüdavendigâr Gazetesi, No: 2222, 1324 Ş. 15/4 Ekim 1906.

İkdam Gazetesi, No: 2468, 1319 M. 19/9 Mayıs 1901; No: 2470, 1319 M. 21/11 Mayıs 1901; No: 2475, 1319 M. 26/16 Mayıs 1901; No: 2476, 1319 M. 27/17 Mayıs 1901; No: 2478, 1319 M. 29/19 Mayıs 1901; No: 3177, 1321 M. 20/18 Nisan 1903; No: 3228, 1321 Ra. 12/8 Haziran 1903; No: 3240, 1321 Ra. 24/20 Haziran 1903; No: 3307, 1321 C. 2/26 Ağustos 1903; No: 3309, 1321 C. 4/28 Ağustos 1903; No: 3316, 1321 C. 22/14 Eylül 1903; No: 3340, 1321 R. 16/8 Ekim 1903; No: 3371, 1321 Ş. 18/9 Kasım 1903.

Sabah Gazetesi, No: 4839, 1321 M. 20/18 Nisan 1903; No: 4890, 1321 Ra. 12/8 Haziran 1903; No: 4930, 1321 R. 22/18 Temmuz 1903; No: 4977, 1321 C. 11/3 Eylül 1903; No: 5043, 1321 Ş. 18/9 Kasım 1903; No: 6016, 1324 Ca. 16/8 Temmuz 1906, s. 3; No: 6068, 1324 B. 10/29 Ağustos 1906; No: 6069, 1324 B. 11/30 Ağustos 1906; No: 6073, 1324 B. 15/3 Eylül 1906; No: 6074, 1324 B. 16/4 Eylül 1906; No: 6075, 1324 B. 17/5 Eylül 1906; No: 6076, 1324 B. 18/6 Eylül 1906; No: 6081, 1324 B. 23/11 Eylül 1906.

Servet-i Fünûn, No: 801, 1324 B. 12/1 Eylül 1906; No: 804, 1324 Ş. 01/20 Eylül 1906.

Tercümanı Hakikat Gazetesi, No: 2009-7209, 1319 S. 3/22 Mayıs 1901; No: 2719-7919, 1321 S. 13/11 Mayıs 1903; No: 2748-7948, 1321 S. 4/8 Haziran 1903; No: 2841-8041, 1321 C. 19/11 Eylül 1903; No: 2846-8046, 1321 C. 24/16 Eylül 1903; No: 2897-8087, 1321 Ş. 6/27 Ekim 1903; No: 8692, 1323 R. 21/25 Haziran 1905; No: 8762, 1323 B. 3/3 Eylül 1905; No: 8764, 1323 B. 5/5 Eylül 1905; No: 9003, 1324 Ra. 8/2 Mayıs 1906; No: 9005, 1324 Ra. 10/4 Mayıs 1906; No: 9016, 1324 Ra. 21/15 Mayıs 1906; No: 9024, 1324 Ra. 29/23 Mayıs 1906; No: 9031, 1324 R. 6/30 Mayıs 1906; No: 9042, 1324 R. 17/10

Haziran 1906; No: 9047, 1324 R. 22/15 Haziran 1906; No: 9094, 1324 C. 11/2 Ağustos 1906; No: 9100, 1324 C. 17/8 Ağustos 1906; No: 9106, 1324 C. 23/14 Ağustos 1906; No: 9109, 1324 C. 26/17 Ağustos 1906; No: 9114, 1324 B. 2/22 Ağustos 1906; No: 9115, 1324 B. 14/2 Eylül 1906; No: 9116, 1324 B. 15/3 Eylül 1906; No: 9117, 1324 B. 16/4 Eylül 1906; No: 9118, 1324 B. 17/5 Eylül 1906; No: 9119, 1324 B. 18/6 Eylül 1906; No: 9120, 1324 B. 19/7 Eylül 1906; No: 9145, 1324 Ş. 4/22 Eylül 1906; No: 9147, 1324 Ş. 6/24 Eylül 1906; No: 9152, 1324 Ş. 11/29 Eylül 1906.

Yayınlanmış Vesikalar

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1325.

İstanbul Beyne'l-milel Sergi ve Panayır Küşâdı Meselesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, İstanbul 1928.

Sivas Vilayet Salnamesi, Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1321.

Sivas Vilayet Salnamesi, Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1325.

Trabzon Vilayet Salnamesi, Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon 1322.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akçura, Gökhan, *Türkiye Sergicilik ve Fuarlık Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009.

Asan, Hakan, "Osmanlı Mahalli Fuarlığı Üzerine Bir Kesit: Sivas Hamidiye Sınat ve Ziraat Sergisi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 17, (2021), s. 225-256.

Ayverdi, İlhan *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

Balcı, Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Batı Anadolu'da Mahalli Bir Fuar: Biga Sanayi ve Zirai Ürünler Sergisi (7 Eylül-7 Kasım 1916)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 146, (2003), s. 85-106.

_____, "İstanbul'un İlk Büyük Uluslararası Fuarı: Sergi-i Umumi-i Osmanî (1863)", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, İstanbul BB. Kültür Yayınları, İstanbul (2015), s. 231-235.

Münif, "Sergi-i Umûmî-i Osmânî'nin Vukû-ı Küşâdı", *Mecmua-i Fünun*, No: 9, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, İstanbul (1279), s. 362-367.

Okumuş, Ruveyda, "II. Abdülhamid Devrinde Yıldızı Parlayan Bir Devlet Adamı: Reşid Mümtaz Paşa", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2020), s. 113-140.

Önder, Mehmet, "Anadolu'da Açılan İlk Halı-Kilim Sergisi ve Maraşal Hinderburg'a Hediye Edilen Bir Konya Halısı", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 6, (1963), s. 98-101.

Öney, Ayhan, *İktisadi ve Ticari Terimler Sözlüğü*, Turhan Kitabevi, Ankara 1978.

Özcan, Abdülkadir, "Mehmet Tevfik Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara (2003), s. 536-537.

Yılmaz, Emrah, "Osmanlı'nın Son Döneminde Konya'da Halıcılık ve Konya Halı-Kilim Sergisi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 27, (2021), s. 360-388.

Ziraat Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.